

*Статівка А.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри земельного та аграрного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО АНОМІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПРАВО В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Одна справа — підмітити явище і зовсім інша — дати цьому явищу вірне пояснення... Це є одним із перших завдань, до виконання якого повинні прагнути представники науки (К. А. Тімірязєв). Кожна наука має за мету відкриття законів, здійснення узагальнення даних, що знаходяться в її розпорядженні. Особливість філософських (соціологічних — автор) узагальнень полягає в тому, що вони несуть загальний, універсальний характер (П. М. Федосєєв).

1. Наведене стосується й аграрно-правової науки. Остання не повинна знаходитися поза економічних, політичних, соціальних, правових, культурних та інших процесів, які відбуваються в державі. Разом з тим, такі узагальнення доцільно здійснювати з урахуванням концепції аномії, стану і розвитку суспільства, широкого кола відносин, які виникають і перманентно розвиваються в ньому. Не є виключенням аграрні відносини, що є предметом регулювання аграрного права. Варто зауважити, що тут користь і затребуваність теорії аграрного права буде вищою, якщо всебічно досліджуються чинники, які впливають на стан сфер взаємодії суспільства і економіки взагалі й зокрема аграрного сектору економіки, центральною ланкою якого є сільське господарство. Тому ці чинники повинні враховуватися в доктрині аграрного права, а через доктринальні положення й в нормах права.

2. По Е. Дюркгейму (автор концепції) аномія — це стан суспільства, в якому відбувається розкладення, дезінтеграція і розпад певної системи установлених цінностей і норм, які підтримують суспільний порядок через її невідповідність новим сформульованим і прийнятим державою ідеалам.

Необхідною умовою виникнення аномії в суспільстві є розбіжність між потребами та інтересами частини його членів щодо можливостей їх

задоволення. Р. Мертон (автор подальшого розвитку концепції аномії) зазначає, що членами цих груп нехтуються як колишні, так і нові соціальні норми, в тому числі зразки поведінки, які соціально декларуються. Одним словом — відсутня повага до законів, закріплених правил.

3. Аналітичне співставлення розуміння сутності аномії вимагає звернутися до юристів, філософів, соціологів, істориків та ін. Наприклад, О. Звягінцев (юрист, історик) зазначає, що в соціології є спеціальне поняття — аномія. Так називають час, коли: а) в суспільстві з різних причин відбувається падіння престижу права як такого; б) закон і загальноприйняті норми перестають чинити вплив на поведінку людей; в) все більше людей переймаються думкою, що свої права вони не можуть реалізувати правовим способом; г) реальність буквально спонукає до подвійної моралі, змушує шукати обхідні шляхи для задоволення потреб.

В такі години відбувається переоцінка й заперечення всіх колишніх цінностей, ламаються стереотипи поведінки, в буквальному сенсі змінюється культурний лад, життя суспільства перестає регулюватися правом, а само воно розпадається на корпоративні групи і партії, в яких діє своя мораль, складаються свої цінності, приймаються свої закони, нехтується все колишнє.

4. Викладене дозволяє дійти до висновку: аномія як явище потребує використання міждисциплінарного підходу до її дослідження. Необхідність дослідження аномії пов'язана з викликаними нею ризиками, які роблять сучасне суспільство менш стійким, а процеси, які в ньому відбуваються, все більш хаотичними. Особливо це виявляється при аналізі складних економічних, соціальних, правових процесів в сільському господарстві.

Сільське господарство України з його потенціалом є без перебільшення значущим для подальшого розвитку суспільства. Суспільні відносини, які в ньому виникають, вимагають зваженої правової регламентації. Досягнути це можливо завдяки належному аграрно-правовому регулюванню, основою якого є аграрне право як галузь права. Останнє виступає основним засобом юридичного супроводу процесу аграрної реформи, що відбувається сьогодні в Україні, та є ключовою галуззю українського права (В. І. Семчик).

5. Оскільки аномія проявляється у вигляді значного кола порушень, то доцільно вказати на ті, які допомагають розкрити юридичну сутність нормативного регулювання суспільних відносин в сільському господарстві. Завдяки цьому представники науки аграрного права, досліджуючи широкий спектр проблемних питань, повинні не залишати поза увагою не тільки філософський, а й соціологічний аспекти в розробках теоретичних основ аграрного права, створення належного правового механізму регулювання аграрних відносин відповідно до положень Конституції України, законів, підзаконних нормативно-правових актів тощо. Все це дозволить визначити роль і становище селянина в структурі суспільства, його соціальне призначення, захист його права займатися підприємництвом, задовольняти свої економічні, соціальні, культурні та інші інтереси.

6. Відомо, що аномія проявляється в таких порушеннях:

по-перше — це нестійкість й суперечливість нормативних приписів й орієнтацій, зокрема, невідповідність норм, які визначають цілі діяльності нормам, що регулюють засоби їх досягнення. Тут мова йде не просто про безладне, несистематизоване законодавство, насичене юридичними дефектами (Х. А. Григор'єва), про спонтанність розвитку аграрного законодавства (М. Я. Ващишин), що не буде ефективним і дієвим.

Наприклад, відповідно до ст. 5 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство» право на створення такого господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство (ФГ). Право на створення ФГ мають тільки громадяни України, які володіють не лише загальною (цивільною), а й спеціальною (земельною, аграрною) правоздатністю. Обов'язковою умовою такої правоздатності є громадянство України, досягнення 18-річного віку, а факультативною складовою є досвід роботи в сільському господарстві або спеціальна (аграрна) кваліфікація (освіта, здобута в аграрному навчальному закладі). До внесення змін до Закону від 16 червня 2011 р. «Про фермерське господарство» першим етапом створення ФГ (для громадян, які не мали у власності чи в оренді земель сільськогосподарського

призначення) було проходження професійного відбору на право створення ФГ. До складу професійної комісії включалися представники державної влади, органів місцевого самоврядування, представники Асоціації фермерів та приватних землевласників і громадських організацій. На сьогодні створення ФГ починається з отримання (придбання) у власність або в оренду земельної ділянки державної (комунальної) власності з метою ведення фермерського господарства.

Виникає питання: а чи немає тут суперечливості нормативних приписів, чи не втрачається соціальна орієнтація, гарантоване Конституцією України (ст. 50) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на споживання якісних харчових продуктів тощо і нормативно закріпленого положення щодо права на створення ФГ на підставі досвіду роботи в сільському господарстві або аграрної кваліфікації, здобутої в аграрному навчальному закладі й підтвердженою відповідною довідкою? Можливо проходження професійного відбору на право створення ФГ було більш об'єктивним та ефективним, оскільки в процесі проходження такого відбору громадяни переконливо доводили, що вони мають необхідну кваліфікацію або досвід роботи в сільському господарстві;

7. по-друге, виникнення аномії в суспільстві та її прояв знаходимо у слабкому впливі норм на індивідів, а також в їх низькій ефективності як засобу нормативно врегульованої поведінки. Так, відповідно до ст. 4 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство» головою ФГ є його засновник або інша визначена в статуті особа. Голова ФГ може письмово доручити виконання своїх обов'язків одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом.

Виникає питання: передача головою ФГ своїх функцій іншій особі не ослабить його як ефективного власника або особи, яка орендує земельну ділянку, що використовується фермерським господарством в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності?

Взагалі, голова ФГ представляє його інтереси перед органами державної влади, органами місцевого самоврядування, окремими громадянами, їх

об'єднаннями тощо. В особі голови практично поєднуються риси як керівника господарства, так і власника майна. В такому випадку чи буде ефективною робота як менеджера особи, якій передані функції голови ФГ?

8. по-третє, умовою виникнення аномії і прояв її порушення слід вбачати в частковій відсутності (може бути і в повній) нормативного регулювання в перехідних ситуаціях, коли попередня система цінностей не зруйнована, а нова ще не установилася як загальноприйнята.

Наприклад, на сьогодні діє Закон України від 3 вересня 2013 р. «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» До прийняття цього Закону були відсутні будь-які нормативно-правові акти, які врегулювали б суспільні відносини щодо виробництва, зберігання, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини). Законом України від 22 липня 2014 р. «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», який враховує європейські підходи до управління якості продукції, передбачена державна реєстрація потужностей й об'єктів виробництва харчових продуктів, впровадження добровільної сертифікації останніх, передбачено забій домашньої худоби й птиці тільки на бойні, яка має сертифікований, технологічно-експлуатаційний дозвіл. Отже, зазначеним Законом вперше була впроваджена система контролю якості харчових продуктів, яка дозволяє встановити як постачальників сировини, так і споживачів кінцевої продукції.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що виходячи із завдань аграрної реформи та ролі аграрного права на зламі тисячоліть, його впливу на складні економічні та соціальні процеси в аграрному секторі економіки, науковці повинні відстоювати публічно-приватну сутність даної галузі права. Спроби «утиснути» або не визначати її галузю права сьогодні матимуть негативні наслідки в майбутньому. Аналіз суспільних відносин в аграрному секторі економіки, які перебувають в перманентному стані, не повинні ставити під сумнів функціонування аграрного права як самостійної галузі права.

У збірнику представлено матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть», присвяченої 120-річчю Національного університету біоресурсів і природокористування України, проведеної 18–19 травня 2018 р. у Національному університеті біоресурсів і природокористування України.

Матеріали опубліковано в авторській редакції.

Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 травня 2018 р.) / За заг. ред. д.ю.н., проф. В.М. Єрмоленка. – К., 2018. – 427 с.

© Колектив авторів, 2018

© Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2018